

Budapesti civilek elhurcolása a Szovjetunióba (1945. január 15–18.)

STARK Tamás

Deportation of civilians from Budapest to the Soviet Union (15–18th of January 1945)

Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány még Debrecenben volt, amikor magyar területekről elhurcolt civilek hozzátartozói a kormány közbenjárását kérő levelek ezreit küldték a Külügyminisztériumba. A közhangulat megnyugtatója és a civil foglyok elengedését folyamatosan kérő magyar kormány leszerelése érdekében 1945. március 18-án a Fegyverszüneti Bizottság rendeletet adott ki a „Vörös Hadsereg által elszállított személyek összeírásáról”. Ez a rendelet tette lehetővé, hogy az országban településenként részletes adatfelvételre kerüljön sor. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára érkező hatalmas anyag javát azok a 19 kérdést tartalmazó – kutatólapul is szolgáló – kérdőívek teszik ki, amelyeket a hozzátartozók töltöttek ki és küldtek a minisztériumba, abban a reményben, hogy elősegíthetik Szovjetunióba vitt családtagjuk hazahozatalát. A Budapesten kitöltött kutatólapokból egyértelműen kiderül, hogy mely utcákból, mikor vittek el civileket. A forrás alapján tehát az elhurcolás időbeli és térbeli keretei jól körülhatárolhatóak.

1944 végén és 1945 elején a budai oldalon megindult fogolygyűjtő akció, a frontvonalat követve, a csak támpontszerűen megszállt II. és XII. kerületekben, illetve a XI kerület déli peremén és Óbudán bontakozott ki. A budai arcvonal megszilárdulása után a fővárosért vívott harc súlypontja áttevődött a pesti oldalra, ezért a támadás fő vonalába eső Zugló és Kőbánya férfilakosságát szinte megtizedelték a harcos alakulatokat követő fogolygyűjtők. Január 12. után, a belvárosi harcok fellángolásával egyidejűleg, az elhurcolások súlypontja Zuglóról és Kőbányáról a belső kerületekre helyeződött át, majd január 15-ikét követően, a budai harcok során, a munkaképes civilek összegyűjtése ugyanúgy zajlott, mint néhány héttel korábban. Óbuda elfoglalását követően Budán a II. kerület lett az elhurcolások legfőbb színtere.

1945. február 5-én a XII. kerületben is újrakezdődtek az elhurcolások, a fogolygyűjtők első sorban a főútvonalakat, a Gömbös Gyula (ma Alkotás) utat, a Böszörményi, a Németvölgyi és az Is-tenhegyi utat járták be, de elhurcolásokra került sor a fő ellenállási vonal peremén fekvő Városmajor út környékén is. A Gellért-hegy és Lágymányos elfoglalása után a Viziváros és a Várnegyed utcái váltak az elhurcolások elsődleges színtereivé, de a harcok elültével sem szűntek meg az elhurcolások, hanem új lendületet vettek. Az elővárosi települések elfoglalásakor a fővárosban megvívott, háztömbről háztömbre zajló ostrom közepette rendszertelenül végrehajtott fogolygyűjtéseket átgondolt, szisztematikusan végrehajtott elhurcolások váltották fel. A fogolygyűjtés fegyvernyugvás utáni hulláma a főváros körüli településekről indult 1945. január elején, és a hónap második felére már Pest belvárosát is elérte. A főváros akkori közigazgatási határán kívül fekvő településeken a harci események befejezése után gyakran hetekkel később kerültek sorra a fogolygyűjtő kampányok, ezek végrehajtásában a szovjet egységeket a helyi lakosság köréből verbuvált „Policaj”-feliratos fehér karszalagot viselő rendőrök segítették.

A Budapest környéki települések közül a legtöbb embert, mintegy 4 ezer főt, Érdről és környékéről vitték el. Az 1944. december 24-én megszállt Pesthidegkúton és Máriaremetén 1945. január 15-én kellett munkára jelentkeznie a 18–45 év közötti férfilakosságnak, majd az összegyűlt férfiakat az Ercsiben lévő gyűjtőtáborba meneteltették. A december utolsó napjaiban elfoglalt Rákosszentmihályról és Pestszentimérről 1945. január 6-tól kezdve vittek el civileket. Több Pest szélén lévő településről nem a munkaképes férfilakosságot, hanem „csak” a német nemzetiségű, illetve német nevű személyeket hurcolták el, s ennek a kampánynak a büntetőjelleget kiemelte, hogy az elhurcolások a nőket is érintették.

Mivel az elhurcolás megtorló jellege nyilvánvaló volt, a szovjetek rendszerint nem is titkolták az összegyűjtött foglyok előtt, hogy ha nem is feltétlenül szovjetunióbeli, de mindenképpen hosszabb távollétre kell felkészülniük, ezért ők magukkal vihettek három váltás fehérneműt, 2 öltöny ruhát, 2 pár cipőt, ágyneműt, evőeszközt és élelmet.

Pest keleti peremén a „németek” összegyűjtése Rákoskeresztúron kezdődött meg 1945. január 6-án, innen néhány tucat, de három nappal később Soroksárról már mintegy 700 férfit és nőt vittek el. A január első felében kibontakozó elhurcolási hullám érintette Pestszenterzsébetet, Sasalmot, Rákospalotát, Rákoscsabát, Csepelt és Újpestet is. A pesti polgárok körében általános volt a meggyőződés, hogy ha a fegyverek elhallgatnak, és a szovjetek már biztonságban érzik magukat az elfoglalt városrészekben, akkor a fogolygyűjtéseknek is vége szakad, és el lehet hagyni a pincéket. A szovjet parancsnokságok is a hétköznapi élet megkezdésére, a munka felvételére sarkallták a lakosokat, több korabeli beszámoló utal egy 1945. január 22-én már plakátokon is terjesztett szovjet felhívásra, amely a polgárokat a munka felvételére utasította. A pincékből előbújó pesti polgárok azonban gyorsan megtapasztalták, hogy sem a bunkerben, sem az utcán nincsenek biztonságban. Ahogy egyre több ember hagyta el az óvóhelyeket, úgy vált lassan és fokozatosan az utca az elhurcolás legfőbb színterévé. A civileket összegyűjtő szovjet járőrök nemcsak főútvonalak mentén, hanem a forgalmasabb tereken is gyakran lesben álltak, hogy az arra járóknak – korabeli szóhasználatnál élve – csapdát állítsanak, így „csapda” volt többek között az Orczy, a Baross, a Berli (ma Nyugati), illetve az Endresz György téren (ma Magyar Jakobinusok tere), a Széll Kálmán, a Széna, a Lenke (ma Kosztolányi Dezső) téren, a Horthy Miklós (ma Móricz Zsigmond) körtéren és a Gellért téren. Sok civil ember került „hadifogságba” a pályaudvarokon vagy azok közelében, valamint hídfőknél, illetve magukon a cölöpökkel ideiglenesen megerősített, újra megnyitott hidakon. A fontosabb csomópontoknál végrehajtott fogolygyűjtések mellett március végén a lakásokból való elhurcolás is új lendületet vett. Az elhurcolásnak ez az új és egyben utolsó nagy hulláma a XI. a VIII. kerület és az Újlipótváros egyes háztömbjeire terjedt ki.

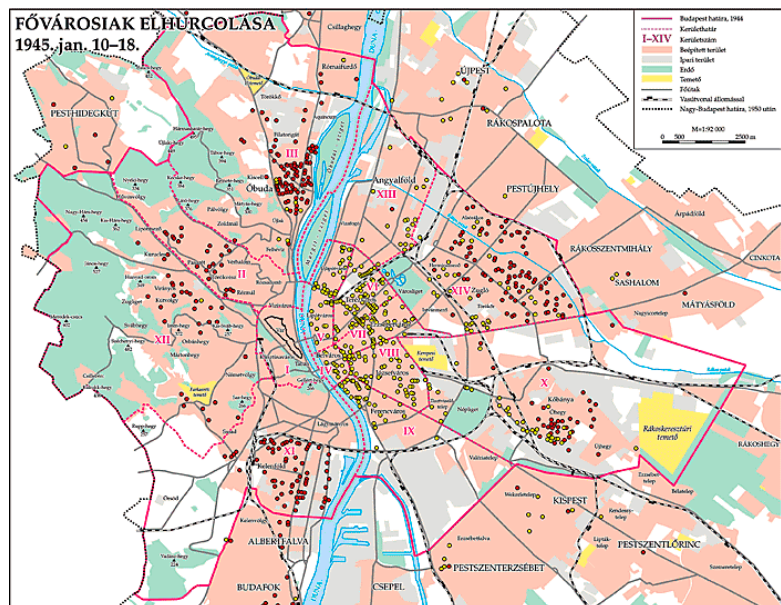
Hadtörténészek szerint az elhurcolások legfőbb oka az ostrom elhúzódása volt, mivel Malinovszkij marsallnak nem sikerült a „Budapesti Erődöt” időben elfoglalnia, azzal védekezett Sztálin előtt: 180 ezer katonából állt a védősereg! Valójában azonban 70 ezer magyar és német katona maradt Budapesten az ostromgyűrűben, és ebből maximum 35 ezer ember esett fogságba. Malinovszkij győzelmi jelentésében viszont több mint 100 ezer foglyról beszélt. Mivel a szovjet illetékes szervek a marsallt elszámoltatták a foglyokról, Malinovszkij úgy segített magán, hogy civilekkel töltötte fel a hadifogolylétszámot. Hadtörténészek arra a következtetésre jutottak a marsallnak a Szovjet Tudósító Iroda által is közölt, a foglyok számára vonatkozó adatából, hogy a szovjetek 50–100 ezer polgári személyt hurcoltak el Budapestről és környékéről. A meglévő részadatok, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára beküldött kutatólapokon feltüntetett helyszínek nagy száma alapján csupán annyi mondható, hogy a fővárosból és közvetlen környékéről elhurcolt civil személyek száma több tízezer lehetett.

Az elhurcolások kiterjedését, intenzitását valóban befolyásolta a hadműveletek iránya, a harc hevessége és elhúzódása. Az elhurcolásoknak közvetlenül a harcokhoz kötődő, első hulláma zömmel a Vörös Hadsereg fő támadási vonalába eső városrészeket – Törökvész, Kelenföld, Óbuda, Zugló, Kőbánya és a belső kerület – érintette. Ugyanakkor csak szórványosan vittek el civileket a szovjet katonák Angyalföldről, Újpestről, a Ferencváros pereméről, illetve Lágymányosról, vagyis azokból a kerületekből, amelyeket gyorsan, viszonylag kevés áldozat árán foglaltak el. A küzdelem elhúzódása azonban nem járt mindenhol tömeges elhurcolásokkal; Kispest elfoglalásáért például ugyancsak kemény harcok folytak, mégis viszonylag kevés polgárt vittek el onnan. A polgári lakosság jelentős részének elhurcolásában biztonsági szempontok is fontos szerepet játszhattak, a szovjet hadvezetés Budapesten is számolt a front mögött kibontakozó partizánharc lehetőségével. A szovjetek minden fegyverforgatásra alkalmas férfiban potenciális ellenséget láttak, ezért igyekeztek összegyűjteni őket. A biztonsági szempont azonban nem ad elégséges magyarázatot mindarra, ami Budapesten és környékén 1944 decemberétől 1945 tavaszáig történt. Ha csak biztonsági megfontolások vezérelték volna a hadvezetést, akkor hetekkel a fegyvernyugvás után nem került volna sor újabb elhurcolásokra az elővárosokból, de az utcákról és a csomópontokról sem szedték volna össze a munkába igyekvőket.

Nem a hátország biztosítása, nem a harc elhúzódása, és még csak nem is a téves frontstatisztika korrigálása volt az alapvető oka a fogolygyűjtésnek, ezen belül pedig a civilek elszállításának. A foglyokra ugyanis – függetlenül attól, hogy katonák vagy civilek voltak-e – a Szovjetunió újjáépítése miatt volt szükség, mert a szovjet vezetés a háború kezdetétől fogva törekedett arra, hogy a fogságba esett katonákból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú kényszermunkás-seregre tegyen szert. A külföldi foglyok kényszermunkájával is számoló részletes szovjet jóvátételi tervek, valamint a magyar területeken lezajlott elhurcolásokról fennmaradt beszámolók alapján feltételezhető, hogy az összegyűjtendő hadifoglyok és civil foglyok létszámára vonatkozóan léteztek területekre lebontott általános irányelvek. Feltételezhetően elsősorban ezektől függött, hogy egy-egy adott településen a hadifogolylétszámot hány civil fogollyal kellett kiegészíteni. Végeredményben tehát bizonyos, hogy eleve meghatározott tervszámoktól függhetett, honnan hány embert visznek el. A tervszámok létezése lehetett az oka a harc elmúltával meginduló második fogolygyűjtő hullámnak, amikor a közlekedési csomópontok, pályaudvarok váltak a civilek elfogásának fő színtereivé. A megfelelő számú munkaerő begyűjtését szolgálták az elhurcolások harmadik hullámának tekinthető március végi, áprilisi elhurcolások is, amelyek nyilvánvaló célja a dunántúli harcokból elmenekülő, egységüktől leszakadó, hazatérő katonák összegyűjtése volt.

A Budapest területén és környékén elfogottak túlnyomó részét, mintegy 70%-át keleti irányba meneteltették. A két leggyakrabban használt útvonal: Budapest–Üllő–Albertirsa–Cegléd, valamint a Budapest–Kerepestarcsa–Gödöllő volt. A menetoszlopok célállomásai – Baja, Cegléd, Kiskunfélegyháza, Gödöllő, Kecskemét – mind olyan városok voltak, amelyek jó vasúti összeköttetéssel rendelkeztek kelet felé, ez volt a legfőbb oka annak, hogy területükön gyűjtőtáborokat alakítottak ki. A foglyok útja innen a romániai tranzittáborok érintésével a Szovjetunióba vezetett.

Nem a koalíciós időszak magyar kormányain múlott, hogy a szovjet kényszermunkatáborok túlélőinek zöme csak 1947-ben és 1948-ban térhetett vissza. Hazaérve, a debreceni hadifogoly-átvevő táborból való elbocsátásuk során a volt foglyokat megfenyegették, hogy visszaillesztik őket, ha beszélnek a Szovjetunióban átélt eseményekről, ezért csak nagyon kevés visszaemlékezés maradt fenn a budapesti elhurcolásokról. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára érkező kutatólapok, és szemtanú-beszámolók alapján az elfelejtésre ítélt múlt mégis rekonstruálható.

AJÁNLOTT IRODALOM

STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006